

"אוכלי עמי אכלו לחם"*

עיון ביצירתו של נח שפירא
מ"ברנ"ש" ועד ל-"אבו-שולמית"

יפה ברלוביץ

נח שפירא

למעשה, עמדו שני אלטרנטיבות בפניו של הפועל בתקופת העליה הראשונה. או – "שיכלול" מצבו, דהיינו: יישובו על קרקע משלו והפיכתו לאיכר; או – עזיבתו את הארץ. האפשרות של עבודה שכירה התקבלה רק במובן זמני, שהרי כל פועל ראה את עצמו, בסופו של דבר, כמתחיל (אם על-ידי סיוע של הבארון רוטשילד, חברת חובבי-ציון או חברת "יק"א), ולא פועל של קבע. כאן צריך להבחין כי מושג "העבודה" נתפס בתקופת העליה הראשונה כחלק בלתי נפרד ממושג "הרכוש". תפיסה זו הוטבעה מלכתחילה על-ידי חובבי-ציון, שהעמידו את מודל-החברה-הרצויה בארץ-ישראל כחברה הבנויה על יסוד יציב ומהימן. כלומר: על בעלי קניין.¹⁰ קיומו של פרולטריון, אובחן על-ידים כאלמנט מיותר של עודף אוכלוסין חסר-אמצעים, שבהיותו ארעי, לא-אחראי ותוסס, יש בו כדי להוות סכנה של ערעור האזון הכלכלי. מכאן שכל עולה שהגיע לארץ גם ללא ממון (אם כמהגר שברח מהפרעות ואם כאדיאלטיס שרצה להיבנות פה), לא העלה בדעתו להשאר פועל לעד; כלומר: להמשיך להיות נווד ללא פיסת-אדמה, להחשב נחות מבחינה חברתית, ולחיות יום-יום את האיום של חוסר-עבודה אפשרי. הכל ראו עצמם כבעלי-קניין בכוח. לפיכך, כל העובק אחר פעילותה של הסתדרות הפועלים (והכוונה לזו שלאחר 1891),¹¹ ולמד לדעת כי עיקר השתדלותיה, תביעותיה ומאבקה היו ליישב משפחות עולים על קרקע משלהן. ואם עובים פועלים את הארץ, הסיבה לכך היא לא רק אי-היכולת להסתגל לתנאים הקשים או משברי חוסר-העבודה המשווע (בתקופות כמו: 1892 או 1900), אלא בשל אי-הסיכוי הקרוב להשתכלל.

עד כאן שתי האלטרנטיבות המקובלות ואילו האלטרנטיבה הנוספת שמייצג נח שפירא, משתמעת בדעיכה כאלטרנטיבה הדחוייה; דהיינו: פועל שלא הצליח להשתכלל, לא עזב את הארץ, והמשיך להישאר במעמד חסר-התחלות של שכיר, אלא שכאן באה גם ההתפתחות ההיסטורית של 1904-1905 (העליה השנייה), ומחמירה את המצב. שהרי נח שפירא (וכן שאר שרירי הפועלים של העליה הראשונה), לא רק שלא נשארו בבחינת פועלים שכירים, אלא שעתה הם גם בבחינת עובדים חסרי הגנה וללא כל השתייכות; זאת כיוון שבמעבר מן העליה הראשונה אל העליה השנייה, אותה הסתדרות פועלים שבעבר היו חברים בה – התפרקה, ואילו אל ההסתדרות החדשה – לא יכלו להצטרף בשל הסתייגות מהם כאנשי העליה הראשונה. נמצא אפוא, שכל אותם שרירי פועלים מוצאים עצמם עתה נעים ונדים בשטח ההפקר שבין שני הדורות. כשם נעזבים ומנוכרים מכאן ומכאן.

מצב זה מתקבל אכסורדי בעיקר לגבי נח שפירא כמנהיג פועלים. משנת 1908, שנת עלייתו לארץ, היה שפירא מעורב בצורה אינטנסיבית בארגוני הפועלים הלוחמים לקיומם. כאמור, בהסתדרות "העשרות" היה שר-עשרה ומזכיר. מ-1893 הוא בזכרון-יעקב, מנסה לחדש בה בהצלחה את רוח הסתדרות "העשרות" – הן בארגון העבודה, הן בחיי חברה שיתופיים, והן בפעילות תרבותית (דיבור עברי, בית-ספר ערב לפועלים), בראשית שנה עבר נח שפירא גם בראש משלחת לבארון רוטשילד עומד במפקד כמושבה, כדי לשדלו "להנחיל" פועלים (השתדלות זו מתממשת: בייסודה של המושבה מטולה והנחלתה על-ידי פועלים ב-1896). ב-1898 מתבקש שפירא (מטעם הסתדרות פועלי יהודה) לארגן את פועלי זכרון-יעקב לכדי אגודה, והוא נבחר למנהל הסניף (ראה, פנקס-הסניף אותו הוא מנהל "במושב זכרון-יעקב ובנותיה", בו הוא חותם על הפרוטוקולים בשם "החבר והמזכיר נח שפירא"). ב-1900, עם התחדשותה של הסתדרות הפועלים הארצית "הסתדרות הפועלים עובדי-אדמה בארץ-ישראל", הוא מסייע בידי אפרים קומרוב לערוך באיזור הגליל את המפקד הכללי של הפועלים (בהסתדרות זו נבחר נח שפירא כאחד משמונת חברי הועד, כשהוא מייצג את פועלי זכרון-יעקב והסביבה). ומ-1901 ועד ראשיתה של העליה השנייה, חי נח שפירא את הפרובלמטיקה של הפועל העברי – הן באופן אישי והן באופן ציבורי.¹² כידוע, בתקופה זו של ארבע שנים (1900-1904), היא הקריטיט ביותר והמיוסרת ביותר בתולדות העליה הראשונה, ולא כל שכן – בתולדותיה של פועליה. בשנים אלה מבקשת חברת "יק"א (שקיבלה תחת חסותה את מושבותיו ואחוזותיו של הבארון רוטשילד) להבריא את מצב המשק, לבטל את התמיכה באיכרים ולהעמידם ברשות עצמם. עניין זה היה כרוך, בראש ובראשונה, בנישול רוב הפועלים החקלאיים שמצאו את פרנסתם במושבות אלה. חברי הועד, ונח שפירא ביניהם, מנסים להעביר את רוע הגזירה. הם יוצאים בכרויים – כעיתונות בארץ ובחוץ-לארץ, הם מזעיקים את דעת-הקהל היהודית בעולם,¹³ ובלתי בידרה, הם יוצאים אפילו לפאריז – לנסות ולדבר על ליבם של הבארון רוטשילד ומנהלי חברת "יק"א.¹⁴ מוכן שגם המנהיגות של חובבי-ציון מתערבת, ובראשה אחד-העם,¹⁵ אבל מאומה לא עוזר. הבארון רוטשילד מקיף עמדתו, וחברת "יק"א מואילה רק לסייע במימון דמי-נסיעה עבור פועלים ובני-משפחותיהם המוכנים לעזוב את הארץ.

כאן יש להסב את תשומת-הלב לעובדה, כי רוב חברי הועד של הסתדרות הפועלים, הלוחמים ונאבקים למען הצלת

נח שפירא, בשירו זה, מעמיד את הבן במרכז ההגשמה ("יום ולילה כבני חיל/ כעד ארץ אבותם/ בנים רבים – בני המכבים/ מוסרים את נפשותם"); אלא שבעד התפקיד העיקרי המיועד לבן, מפנה הוא תפקידים גם לבת, כשהוא מייעד אותם לשולמית ולכל בנות-התחיה, אשר תיקחנה חלק ב"מחרשת ובחרושת", בעבודת-אדמה ובמדע. עד כאן משמעות הכינוי "אבו-שולמית" מבחינה אישית;⁶ ובאשר להשלכותיו מבחינה חברתית נוסף ונאמר: הכינוי "אבו שולמית" מופיע באותה תקופה בה מתייחס נח שפירא מכל ניסיונותיו לשוב אל חיי עבודה חקלאית, וממילא לנסות ולהשתלב במחנה-הפועלים החדש הולך ומתארגן – מחנה פועלי העליה השנייה. נראה כי בתקופה זו משלים נח שפירא עם העובדה הכואבת כי הוא פועל מודקן, ואין הוא יכול להימנות עוד על ציבור הפועלים הצעיר, הן מהסיבה החברתית והן מהסיבה האידאולוגית. בתקופה זו הוא עוזב את עבודתו ביקב בראשון-לציון ועובר לירושלים, ומשם – לתל-אביב הנבנית, ושוב לירושלים, וחזר חלילה. על כל פנים, אל המושבות בהן פעל כאיש-עבודה וכמנהיג-פועלים אין הוא שב עוד, ומתחיל לשקוע אט אט, נדחק אל השוליים מבחינה ציבורית, ולא כל שכן מבחינה כלכלית.

במאמר "חובה לדאוג לוותיקים החיים בתוכנו", שנכתב על-ידי העיתונאי והמזרחן מיכאל אסף לפני חמש שנים ("דבר", 30.10.80), מעלה המחבר זכרון משיחה עם ברל כנולסון בסוף שנות העשרים. מיכאל אסף (המבקש במאמר זה לשמש פה לפועלים זקנים בני העליה השנייה והשלישית, שאחרי עשרות שנות עבודה אין בידיהם כדי הכנסה לתחזוק עצמם לתת זקנה), מספר כי עניין זה הטריד בזמנו גם את ברל, כעתמורה האוהרה להישנות המצב בעתיד, היה – נח שפירא. ברל אומר אז למיכאל אסף כי חושש הוא לגורלו של בן-גוריון (מזכיר ההסתדרות באותן שנים), "כי סופו של בן-גוריון יהיה כסופו של נח שפירא" (אמירה זו, אם כי מתקבלת בימינו כנאיבית, שופכת אור על דמיתו של בן-גוריון דאז), ככל אופן נראה, שמקרהו של נח שפירא כפועל מודקן ללא מחיה וללא תמיכה כלכלית, לאחר שתרם את מיטב כוחותיו הן בעבודה והן בפעילות ציבורית, לא מניח לברל.

אלא שלא רק העניין הכלכלי מעיק כאן, כי אם גם העניין החברתי-לאומי. כידוע, התקשו בני-דורו של ברל – פועלי העליה השנייה, להשתחרר מתפיסתם השלילית את העליה הראשונה, את המערכת הרעיונית והחברתית שלה, ובתוך כך גם את פועליה (שווהו על-ידים כחלק בלתי-נפרד ממנה). לא כן ברל, הלה תובע יחס חיובי הן אל פועלי העליה הראשונה, והן אל כל מצדי העבודה העברית בתקופתם, בבקשו להחזיר להם את אותה זכות ראשונים שפועלי העליה השנייה ביקשו לעצמם.⁷ ברל גם מנסה למצוא קשר אל נח שפירא, לפי עדותו של זאב ארליך,⁸ שולח אותו ברל אל נח שפירא (עוד לפני מלחמת העולם הראשונה), לרכוש ממנו את התעודות שהיו ברשותו מתקופת היותו מזכיר הסתדרות "העשרות",⁹ ובכך לסייע בעדו מבחינה כספית. לפי עדותו של מיכאל אסף, מבקש ממנו ברל להזמין את נח שפירא אל צריף הנוער-העובד בתל-אביב (1929), כדי שסיפסל תחניכים את תולדות הפועלים בתקופת העליה הראשונה (ברשימה זו אכן מתאר אסף, כיצד נענה שפירא להזמנה ומרצה שם פעמיים); ובנקודת-שכותב ברל ב"דבר" (ללא חתימה) ביום בו הובא שפירא למנוחות (8.1.31), הוא פונה אל ציבור הפועלים ומבקש מהם לבוא ולהשתתף בהלוויה, ובכך "לגמול לאחד מסוללי דרכיו את הכבוד האחרון".

ברל כואב את הנתק הזה שבין העליה השנייה לגבי העליה הראשונה, שבמאמרו "קודמי קודמינו" הוא מתריע על כך לאמר: "כי דור מדור – זהו מדרך הטבע, כי אבות יזעפו על בנים ובנים יעליבו באבות... מדרך הטבע האנושי הוא. אולם כי דור ינתק מדור, כי דור לדור יהיה כלא היה, וזהו קללה מיוחדת מפרשת "התוכחה" שלנו" (שם, עמ' 163). על נח שפירא אפשר לומר כי היה קרוב לקללה הזאת, ובכך מייצג הוא את האלטרנטיבה העגומה ביותר שנפלה בחלקו של פועל העליה הראשונה – במעבר זה מדור אל דור.

במאמר "חיי הקצרים של חיינו" ("עיתון 77" גיליון 63, אפריל 1983; גיליון 64-65 מאי-יוני 1985), עוסקת נורית גוברין בפירוטם עיתונאי שיצא לאור בירושלים, בעריכתו של ק. ק. סילמן בתחילת שנת תרע"א (1910). עיתון זה, שמשך חייו היה שבוע ימים בלבד, היווה ניסיון להחליף את עיתון "החרות", שנשא אופי ערתי-לוקאלי (נערך ומומן על-ידי העדה הספרדית בירושלים), לכדי עיתון כחף ומרכזי שיפנה לשכבות-קהל נרחבות יותר בארץ-ישראל ובחוץ-לארץ. בהצגת המשתתפים, שחלקם חותמים בשמם המלא וחלקם בפסבדונים, תוהה נורית גוברין אחר הכינוי "אבו-שולמית" (המופיע כמתרגם מידידי את סיפורו של אליעזר דויד רוזנטל, בשם "יום הכיפורים"). נורית גוברין מניחה כי תרגום זה נעשה על-ידי ק. ק. סילמן – העורך עצמו, אשר הירבה כל ימיו לחתום בפסבדונים על פירוטמיו המגוונים ככתבי-עיתון שונים, וכיוון שגם בעיתון זה, משערת המחברת, משתתף סילמן מאחורי חלק מהכתובות או הידיעות שאינן חתומות (או חתומות בכינויים), וכיוון שגם שם אחת מבנותיו היתה – "שולמית", היא מייחסת לו תרגום זה. אמנם השערה זו מעוררת פה ושם אי-נוחות אצל המחברת (היא תוהה, למשל, "מה טיב הקשרים בין סילמן לרוזנטל, ואיך הגיע סיפורו לחיינו?"), אבל יחד עם זאת היא מגיעה למסקנה שלמרות הפיורד הקשה בין עורכי "החרות" לבין ק. ק. סילמן לאחר סגירת "חיינו": פיורד המוצא את ביטוי בהטחת האשמות הרדית (וראה במאמר, פירוט הסאטירות, הפיליטונים והמכתבים שנחברו זה על זה), הן על רקע עיתונאי והן על רקע אישי, ממשך ק. ק. סילמן, בעת ובעונה אחת, לספק חומר מתורגם ל"החרות" תחת אותו כינוי של "אבו-שולמית".

במאמרו כאן נבקש לתקן ולומר כי אותו איש-עט המסתתר תחת הכינוי "אבו-שולמית" אינו ק. ק. סילמן – המורה והסופר הפורה, אשר מיום עלותו ארצה (1907) היה מעורב, בצורה פעילה ותוססת, בחיי הציבור והתרבות בארץ; אלא איש ציבור אחר, ומשורר לעת-מצוא, שהיה מנהיג ולוחם פועלים בתקופת העליה הראשונה, ואילו בתקופה זו של העליה השנייה, נמצא בעלי-כורחו מוזהה עם הצד השני של המתס. איש-עט זה הוא נח שפירא, שבתקופת העליה הראשונה היה מוכר מאוד גם בכינוי "ברנ"ש" ("נ"ש" – ראשי תבות: נח שפירא), או בחתימתו המפורטת יותר: "ברנ"ש, אחד הפועלים במושבות".

בכינוי "אבו-שולמית" מופיע נח שפירא הראשונה בעיתון "חיינו", והסיבה לכך היא אישית (אם כי בדעיכה מתייצגת תקופת "אבו שולמית" שלו כבעלת השלכה חברתית מקיפה יותר, כפי שנראה להלן). ימים ספורים לפני צאת "חיינו" לאור, נולדה לנח שפירא ביתו הבכורה והיחידה שולמית.¹ נח שפירא היה אז כבן ארבעים וארבע, ובנישואיו הראשונים לא זכה להביא ילדים לעולם.² הולדת הבת הוא בבחינת אושר בלתי יושער עבורו, ואין תימה שהוא מבקש להצהיר עליו גם באמצעות כינוי זה. אלא שגם לאחר מכן אין נח שפירא מניח ממנו, וכאשר "החרות" שב למתכונת הישנה ממשך הוא לחתום כך על רוב פירוטמיו שם (הן על התרגומים מהספרות האידית ומהעיתונות האידית, והן על המאמרים פרי עטו).³

רק עם השירים שב ומופיע הכינוי הישן – "ברנ"ש, כמו עם השיר המתפרסם כחודש לאחר התחדשות העיתון (25.11.1910), והמטפל, לענייננו, בנושא הבת שולמית. השיר נקרא "שיר ערש לבת", והוא פותח בבית האומר: "נעמי סגניתו שולמית/ בתי העבירה/ ובחלומך תראי לאומך/ כי ישוב לתחיה". "שיר-ערש" היה זיגור רווח בשירת-העם הארצישראלית עוד מראשיתה, אם כי חלקה הגדול תורגם ועובד מן השירה הרוסית והיודית.⁴ שיר-הערש הארצישראלי היה, כנצפה, רווי במסרים אידאולוגיים, שתאר בפני הילד את העתיד הלאומי המפואר הנכון לו, כאילו ביקש לכוון ולהקנות לרך הנולד את תפקידו היישובי כבר בערישה. אבל נראה ששיר-ערש לבת – לא נכתב עד כה.⁵ אמנם גם

עבודה והפרובלמטיקה החברתית הכרוכה בהם). מתקבלת עכשיו יצירתו (גם השירית וגם הפובליציסטית), כזירה תוהה. אמנם גם עכשיו הוא נוקט לשון־פנייה רבים, אבל קל־מהרה היא הופכת יותר ויותר למעין שיגושח של אדם עם עצמו, כשהוא מזהה את בעיות הכלל במטאפורה מתולדותיו הוא (ראה שירים כמו: "על קבר המשורר" (1909), "מה נשתנה (1910), "ברכת השנה הכללית" (1913)). יוצא דופן הוא המאמר (או הקריאה): "אוכלי עמי אכלו לחם." כאן שוב מתעורר הלחם הזקן המשחזר חרבות והפעם נגד בעלי־היכולת, הגחלים מחסרי־האמצעים את הסיכוי לפת־לחם זולה בעצם ימי הרעב של מלחמת העולם הראשונה. בעניין זה יש להעיר, כי לעולם משווע זה מתוודע נח שפירא מעיסוקו היומיומי. המשך הביורגראפיה העגומה שלו מוליכה אותו, מערב מלחמת העולם ואילך — אל שוק־העליה בתל־אביב. שם בהתערבות ראש־העיר — מאיר דיזנגוף (שגם עימו עשה כברת־דרך: מהקמתם יחדיו את סניף חובבי־ציון בקישינב, ועד היותו מזכירו בבית־החרושת לזכויות בטנטורה), הוא רוכש זכות למכירת לחם. מעמידים לו בחוץ דוכן, ובמשך שבע־עשרה שנה (עד יום מותו) פולג ולשמש, הוא מוצא שם את פרנסתו הדחוקה.³²

המאמר המתפרסם ב־1916 ("החרות", 22 באוגוסט), מוצג כמכתב הוקעה נגד בעלי־היכולת, ובהמשכו הצעותיו של נח שפירא לתיקון המצב. מסתבר שבעלי־היכולת שידם משגת לקנות לחם יקר יותר, מנצלים את מכתם לקנות את הלחם הזול דווקא. וכיוון שהלחם הזול מובא בכמויות מוגבלות, נמצא שחסרי־האמצעים שאחרו את המכירה, או שלא הצליחו להידיחק בראש התור — הפסידו גם אפשרות יחידה זו. למותר לציין שבלחם הזול התנהל מסחר של שוק שחור, כאשר אותם קופצים־בראש לא קונים אותו תמיד להזנתם הם, אלא למטרות ספקולאטיביות. בנוסף לכך מתריע נח שפירא גם על איכות הגרועה של הלחם. כיוון שמראש נועד לעניים, עירבבו בו כדבריו, "כל מיני צרות שבעולם עד שהוא מקבל מראה שלל־צבעים וטעמו כצפיחת בלענה, מה שמזיק לקיבה תמיד אפילו בשנים כתיקונו, ובפרט בשנה זו עת מחלות מתדבקות מתהלכות פה בארץ." נח שפירא מציע את תיקונו בידון, כשהוא מסיים בהתראה מצפונת־מוסרית, המבחינה בתמימותו כי התראה זו תועיל: "אולי בעלי־היכולת הנדחקים ומקבלים את הלחם הזה אף על פי שאינם נצרכים לו... אל תעזו יותר לקבל ולאכול את הלחם הזה, כי את נפשות הנצרכים האמיתיים אתם קובעים. גולת העני בכתיבם, ועליכם הכתוב אומר: 'אוכלי עמי אכלו לחם.'" על החתום מופיע גם כן הכינוי האופייני לתקופה זו — "אבר־שולמית".

אלא שמבחינה ספרותית, המעבר מ"ברנש" ל"אבר־שולמית", הוא לא רק מעבר מנוכחות של קהלי־עד אל גישוש ותהייה אחרי: המעבר הוא בעיקר תפנית מהלך־רוח של מעורבות אל הלך־רוח של שקיעה ודכרון. נראה שהלכך־רוח המאפיין את יצירתו של נח שפירא, והם גם המאבנים אותה לתקופתה. "שירת העבודה" שלו בארץ־ישראל פותחת בהלך־רוח של שמחת היצירה. נח שפירא כפועל וכמנהיג פועלים, הוא למעשה גם משורר הפועלים הראשון. במסגרת הסדרות "העשרות" ברחובות הוא כותב את שירי־העבודה הראשונים שלו. המלווים את העובדים בכל פעילותם בחדה ובכרם; וכך בכל מקום אליו הוא נודד כמחפש עבודה (חזרה, טנטורה, זכרון־יעקב וראשון־לציון), הוא מחבר ומפזר את השירים שאיתו, כדרך "טרובדור עממי".³³ (בזכרון־יעקב הוא זוכה גם למנגינות מקוריות לשיריו, אותן מחבר הפועל־המוסיקאי — חיים מילמן.)

שירי־העבודה של נח שפירא תוססים, כנצפה. בפעילות של עבודה חקלאית, הוא שר על בציר וקציר, חרישה ונטיעה. אבל, כאמור, לא רק את מעשה־העבודה מספר נח שפירא בשיריו. הוא בעיקר את הלך־הרוח: הלך־רוח השופע התרוממות־נפש עד לכדי אקסטזה, כשאת פרץ הרגשות האלה הוא מביע בשירי הלל ושבחנות (כמו השיר: "קרבן גפנינו עד אלפי רבבה/ מעבודתנו במעשה מרכבה"), או בשירי עידוד והאצה (כמו השיר: "עזרו אחים אל תנומו/ לעבודתכם אנא קומו"). שירים אלה שהצטיינו בקצב עריני ולשון פשוטה וטבעית (כדבריו של דניאל פרסקי), היו פופולאריים ביותר בקרב הפועלים דאז, והושרו מפה לאוזן זמן רב לפני שראו אור דפוס ("כפי שכותב ישראל חניני").³⁴ אך כמו כל שירה מגויסת המותנית באקטואליה המתפתחת, כך גם שירת־העבודה של נח שפירא. עם שנת 1899, 1900, בה מתעדת יק"א לייצל את ההתיישבות בארץ־ישראל על־ידי פיטורי הפועל העברי, הולכת ומתקדרת שירתו של נח שפירא. שירי הלהט והשיכרון, הולכים ומפנים את מקומם לשירי קינה ומרי. שירי הקינה מכבים את גורלם של פועלי ארץ־ישראל הנאלצים לעזוב את הארץ אחרי שהשקיעו בה את מיטב שנותיהם ומרצם, ואילו שירי הקינה באים למחות — אם כנגד הגורל היהודי, ואם כנגד המנדט הבריטי — שאין בהם כדי לסייע ולו גם בשערי מולדת: כך השיר "עת לבכות" (1903), כך הסיפור "לוויה" (1903) וכך השיר "גולי ציון" (1904). אבל גם שאר שיריו ועיבודיו באותן שנים, והיו נושאו אשר יהיו (כמו: "געגעונית בת שירת" (1901), "תור אסתר" (1904), "קושיה אחת" (1907), וכדומה).

זו תמיכה, פרוג'אנטרופיה או צדקה. אמנם גם פועלי העליה הראשונה הסתייגו מלכתחילה מעניין זה, אולם עם קשיי הזמן ומצוקות התנאים, לא רק פנו לבקש תמיכה, אלא דרשו ונאבקו עליה.

כאמור, הפער האידיאולוגי המהותי כל־כך, לא הובן על־ידי נח שפירא, וכן לא על־ידי שאר מנהיגי הפועלים הוותיקים. בסוף שנת תרס"ה, כחודש לפני התפרקות ההסתדרות, עוד מחליט ועד הפועלים הוותיקים במושבות יהודה להפיק חוזרים ולהזמין את הפועלים החדשים להצטרף להסתדרות שלהם. הם גם מציעים לערוך רישום מדויק של הפועלים החדשים, מספרם וזמן בוואם לארץ, ולברר מדוע אין הם מסתחים לשורותיהם. הם מכריזים על אסיפה כללית בתשרי תרס"ו (בעוד הפועלים־הצעירים מארגנים את אסיפת־היסוד שלהם), ומתפללים מדוע אחד מהם לא מתייצב. התקרבותם של המנהיגים הוותיקים מובעת באי־אלו נסיגות נוספים. גם לאחר שההסתדרות שלהם מתפרקת. לפי ברסלבסקי (בספרו "הפועלים וארגוניהם בעליה הראשונה") מוזמן אליו אפרים חרל"פ (מראשי הועד) שלושים פועלים צעירים ומציע להם את הקרן המיוחדת לטובת פועלים, שמומנה על־ידי חובבי־ציון ברוסיה לצרכי התנחלות. אבל הצעירים דחו אותה בלגלוג כבענם: "יכי אני נהיה בורגים?" (שם, עמ' 213). ואילו בתשרי תרס"ח (1907), במסגרת של אסיפת חובבי־ציון או אולי הקונגרס הציוני (הארוע לא מצויין במסמך), מופץ בין האספים תסקיר בן ארבעה עמודים, אודות הסדרות הפועלים של העליה הראשונה; תסקיר הפורש את תולדותיה המרים של ההסתדרות, בבקשו להעמיד מעין כתבי־הגנה לצירוף מעשיה ולהדגשת השגיה. על החתום באו שלושה פועלים־לשעבר: מ. סלומון, ק. ויסקר ומ. פלורנס.²⁸ השאלה המתבקשת היא: מדוע מעסיקה עדיין סוגיה זו את השלושה? האם גם כאן יש גישוש לקשר בין ההסתדרות, או שמא לפחות רצון להראות כי שתייהן — הוותיקה והצעירה — הם בבחינת המשך, ולא יש מאין.

בשנים 1905-1907, אנו מוצאים את נח שפירא כפועל ביקב ראשון־לציון. גם כאן, כמו תמיד, הוא פעיל ונבחר.²⁹ ואין ספק כי פה, מתוודע הוא סוף סוף אל הפועלים־הצעירים ואל הלכיררום. אלא שזהו נסיונו האחרון. מ־1908 הוא יושב כבר בירושלים, ונראה כי במעבר זה מן המושבות לירושלים, יש לראות את ויתורו הסופי של הפועל הזקן והעייף — הן על חיי פועל והן על מעורבותו ציבורית־פועלית. מ־1908 ועד ערב מלחמת העולם הראשונה מתגורר שפירא בירושלים, כשהוא מועסק עם ספקיד בית־החולים "הדסה"³⁰ ושולח ידו לעתים מזומנות בכתיבה ותרגום לעיתונות הירושלמית (ובעיקר "החרות").³¹ לעיתין "חניני" הוא בוחר לתרגם, כאמור, את סיפורו של א.ד. רונטל. תרגום זה נבחר הן בשל התאמת נושא־הסיפור למודע הופעת העיתון — "יום הכיפורים", והן בשל הכרות עם המחבר. רונטל מוכר לשפירא כסופר וכמורה בן־ארצו ועירו (רונטל היה מורה גם בקישינב), שפירסם על הרוב בעיתונות העברית ("המליץ", "הצופה"), וכתב גם ביידיש.

הפועל־השכיר, הם עצמם פועלים ש"התאכרו" זה מכבר, ועתידם היה מובטח על־ידי יק"א (עניין זה מורה שוב עד כמה ישות הפועל לא נתפסה אז כאכזבה מעמדית). לא כן נח שפירא. הוא האחד שלא נקאָר (מסיבות בריאותיות ומשפחה).¹⁶ המשיך לעבוד כפועל שכיר; ולפיכך כאשר חזר הוא מפאריז (כנציג ההסתדרות 1900), הוא מוצא עצמו, כמו כל הפועלים, מפורט מעבודתו.¹⁷ ללא תעסוקה, אין לנח שפירא כל אפשרות להתגורר בזכרון־יעקב, ולאחר שנים בה היווה אישיות מרכזית ותורמת במקום, הוא עוזב ליפו ומצטרף למאות מחוסרי־העבודה.¹⁸

מ־1900 ועד 1904 חי שפירא מן היד אל הפה מעבודות מזדמנות.¹⁹ אבל יחד עם זאת הוא ממשיך לפעול במסגרת ההסתדרות, ולתמוך, ולו גם בצורה מוראלית, בציבור הפועלים. הוא הולך אל בין הפועלים לראות בסבלותיהם; הוא מטה אוזן לשמוע את מצוקותיהם; ומידי יום שלישי הוא יורד אל הנמל, ללוות את הנואשים העוזבים את הארץ ("המתים לציון" כדבריו).²⁰ מובן שבכל השנים הללו אין הוא פוסק מלשוב ולזעוק את קיפוחם, אם במאמרים ואם בשירים (כפי שנראה בהמשך), ומאידך — מתמודד בבעיות הועד, מתנפח ומתדיין על הנחלתם של פועלים,²¹ ולוקח חלק בהחלטות מכריעות של חלוקת תקציבים וכדומה.²² והנה לאחר כל זאת באות 1904-1905, עם העליה החדשה של פועלים צעירים "אשר לא ידעו את יוסף", והם לא רק שאינם ענים לשתף פעולה עם הפועלים הוותיקים, אלא מפנים אליהם גם ומתכחשים.

בשנים אלה לא תופס עדיין נח שפירא את המהפכה הרעיונית שמביאים צעירים אלא לתנועת הפועלים בארץ. כמנהיג פועלים ותיק, שחוסר נסיונם של החדשים, הן לגבי הארץ והן לגבי האיקרים — נותני העבודה, נוגע אל ליבו, הוא רואה לנכון להושיט להם יד. "ההסתדרות הפועלים עוברי־אדמה" עמדה כבר בשלבי התפוררות לקראת סופה, ואז, כמו תמיד, פונה הוא אל חבריו הפועלים שמכבר הימים (גם אם הפכו בינתיים לבעלי־קניין), לנסות ולהתארגן יחד עם הצעירים להסתדרות מחודשת. בין היתר הוא פונה גם אל יצחק חיותמן (ממתיישביה הראשונים של מטולה ומייסדי תל־אביב), שהיה רע וקרוב לו עוד מקישינב, ויחד עשו את דרכם בהסתדרות הפועלים.²³ זכריה חיות כספרו "עם יצחק חיותמן" (חיפה, תשכ"ח), מספר על פנייה זו, וכשבתו מעמד נוכחים עוד שני חברים פועלים־לשעבר — י.סטריקוב וי.ח. מרגובסקי.²⁴ לפי חיות, אין שפירא נענה על־ידם. הצעתיו מתקבלות כלא־ראולואנטיות בעיניהם, וכאשר יוצא הוא מהבית הם רק נדים לו ולגורלו. "מה היה בסופו?" שאל סטריקוב בדיאגה, ומרגובסקי הוסיף: "הוא רובם פנו לו עורף, עזבו אותו והוא נשאר בודד כזכר עולם מהימים שעברו יחדיו בניטע כרמי גפן ושקד למתנחלים. לעצמו לא דאג ותמיד נשא בנטל הרבים." (שם, עמ' 141). לא כן יצחק חיותמן. הלה אינו מסכים להערכתם זו, והוא מאמין בנח שפירא עכשיו כאז. "עדיין מעריך אני את רענו על גודל נפשו ואמונתו העמוקה בתחית העם", הוא משיב. "רבים מחברינו בעלי־גוף ושוריים מוצקים כרעונפלו, אך הוא נשאר כבראשונה מלא תקווה. על כן לא מסכן האיש אלא מאושר, שכן מצא את יעודו. ואם הוא רואה את חזות הכל באיגוד פועלים, הרי הצדק איתו כי תפקיד גדול נועד לאנשי העבודה בישוב הארץ ובכניניה. ומן החובה לעזור לו במאמציו" (שם, עמ' 141). יחד עם זאת אין חיותמן נחלץ לשתף פעולה עם נח שפירא. נמוקו הוא כי האינטרסים שלו עתה לדיאג לכלל הישוב, וכלל הישוב — לדבריו — הם לא דווקא הפועלים החדשים, אלא "האיכרים ובניהם, והפועלים ששרדו במושבות" (שם, עמ' 140).

לקראת שנת תרס"ו, החלה קבוצת פועלים חדשים להתארגן באופן עצמאי, ובסוכות אותה שנה (ספטמבר 1905), נוסדה כתת־חיקה "ההסתדרות הפועלים הצעירים העבריים בארץ־ישראל" כשהגהש הוא על צעירים. "אזי החלטנו לקרוא לעצמנו בשם 'ההסתדרות הפועלים הצעירים בארץ־ישראל', כותב אליעזר שוחט בזכרונותיו, "כדי להבדיל מהפועלים הזקנים".²⁵ "אחר מכן, קיצרו את השם ל'הפועל הצעיר'".²⁶ כאן יש לזכור כי השם "הפועל הצעיר",²⁶ אמנם בא להצביע על פער גילאי ועל פער חברתי, אבל בראש ובראשונה נובע הוא מן הפער האידיאולוגי, כששני תנונים אלה הם רק פועל־יצא ממנו. פער אידיאולוגי זה מורה, כידוע, על שלושה קווי יסוד.²⁷ כשכל מהותם היא בבחינת ניגוד גמור לתפיסת העבודה של העליה הראשונה (על כל פנים לזו שמתקבלת בשלהי העליה הראשונה, תחת האילוץים הקשים של התנאים וההתפתחויות הסטרויות). הקו הראשון: אידאליזציה של העבודה הגופנית. כלומר: אם פועלי העליה הראשונה דיברו על פרודוקטיביות, פועלי העליה השניה דיברו על עבודה גופנית לשמה. לדעתם, יש לקנות את הארץ לא בכסף ולא ב"קושאן" אלא בעמל, שרק בו יש כדי להעניק זכות מוסרית לנוכחותנו כאן. הקו השני — הקנאות לחיי פועל שכיר. כלומר: רצון הפועל "להשתכלל" ו"להתאכר" הוא בבחינת בגידה במעמד הפועלים והצטרפות למעמד אחר. פועלי העליה השניה, בניגוד לפועלי העליה הראשונה מחייבים פרולטריון של קבע (הן מתוך תודעה רעיונית־פועלית, והן מתוך שאיפה לבלום השתלטות של עבודה ערבית מתחרה). והקו השלישי: שיליה מוחלטת של כל פאראזיטיות, ותהיה

